

УДК 81.276.
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-81-2-8>

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНОМУ СЛОВНИКУ

Пантілеєнко К. С.

викладач кафедри філології

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

вул. Сергія Єфремова, 25, Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0001-6711-8351

katednepr@gmail.com

Ключові слова: *ідеографічний аспект, тлумачний словник, поняття, лексикологічне уявлення, стаття, вимова, походження.*

Мета статті – розкрити питання історичної важливості формування слів і тлумачень у словнику, а також розташування та тлумачення слів, підходи до того, як визначати критерії класифікації слів, крім тлумачень, що існують у самій реальності, а також їх вираження у змістах і поняттях. Також у статті порушено питання системного поняття в словниках і їх ідеографічні особливості, розглядаються особливості гендерної лексики російської мови на матеріалі тлумачного словника. Саме така лексика пояснює, як фактичний вплив соціально-культурних та мовних чинників визначає ставлення суспільства до чоловічого та жіночого сприйняття слів. Основними ідеографічними галузями лексики є професії, хобі і захоплення. Наукова новизна статті – розкрити традиційні та новітні підходи щодо питання ідеографічного аспекту мови, в цьому разі – на прикладі лексики, пов'язаної з гендером. У статті підкреслено універсальні закономірності та національно-специфічні розбіжності під час тлумачення понять, їх функціонування в мові та мовленні. Також досліджуються галузі стосовно різних аспектів формування дійсності свідомості і явності логіки без урахування гендерних факторів (на прикладі тлумачення професій, хобі та вподобань). У статті виокремлено універсальні закономірності та національно-специфічні розбіжності під час тлумачення понять у словнику і їх функціонування в мові. Гендерні дослідження дають можливість проаналізувати соціально-культурні та мовні чинники, що визначають ставлення суспільства до чоловіків і жінок, а також поведінку індивідів у зв'язку з причетністю до певної статі і стереотипні уявлення чоловічих і жіночих якостей, тобто все те, що переводить проблематику статі зі сфери біології у соціальну. В результаті походження, сенсу і вживання у мові суспільство коригує мовну свідомість людини, диференціюючи в мові і менталітеті соціальну природу і положення статей, наказуючи людині прагнути до певних моделей поведінки, про які спочатку вона може і не підозрювати. У практичній частині статті представлено фрагмент тлумачного словника сучасної російської мови, в якому розкрито особливості категорії роду, безпосередньо пов'язаної з категорією роду і гендерною відмінністю.

THE FEATURES OF SOME VOCABULARY INTERPRETATION IN MODERN DICTIONARIES

Pantileienko K. S.

*Lecturer at the Department of Philology
Dnipro State Agrarian and Economic University
Serhii Yefremov str., 25, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6711-8351
katednepr@gmail.com*

Key words: *ideographic aspect, explanatory dictionary, concept, lexicological representation, gender, pronunciation, origin.*

The purpose of the article is to reveal the issues of the historical importance of the formation of words and interpretations in the dictionary, as well as the placement and interpretation of the words, and approaches how to determine the criteria for the classification of the words. In addition to the interpretation, existing in reality itself, as well as expression in sense and concept. The questions of the system concept in the dictionaries and their ideographic features are touched. The article examines the features of the gender vocabulary of the Russian based on the explanatory dictionary. This vocabulary explains how the actual influence of socio-cultural and linguistic factors determines the attitude of society towards the perception of male and female. The main ideographic branches of such vocabulary are professions and hobbies. The scientific novelty of the article is to reveal the traditional and newest approaches to the issue of the ideographic aspect of the language, in this case, using the example of vocabulary related to gender. The article highlights the universal patterns and national-specific differences during the interpretation of concepts, their functioning in language and speech. It also examines the industries related to various aspects of the formation of the reality of consciousness and the explicitness of logic without taking into account gender factors, using the example of the interpretation of professions and hobbies. The article highlights the universal patterns and nationally specific discrepancies during the interpretation of concepts in the dictionary and their functioning in the language. The gender studies provide an opportunity to analyze the socio-cultural and speech factors that determine the attitude of society towards men and women, as well as the behavior of speaking of individuals in connection with belonging to a particular gender and stereotypical ideas about male and female qualities. That is, everything that transfers the problem of gender from the field of biology to the social sphere. Because of the origin, meaning and use in speech, society corrects a person's linguistic consciousness, thus differentiating the social nature and position of the sexes in language and mentality, prescribing a person's aspirations patterns of behavior that he may not initially suspect. In the practical part of the article, the fragment of the explanatory dictionary of the modern Russian is presented. It reveals the features of the gender category directly related to sex and gender differences.

Постановка проблеми. У перших цивілізаціях, коли люди могли висловлювати свої думки лише за допомогою ідеограм і символів, єдиним можливим словником був такий, де слова розташовувалися за тематичними групами. Розміщення і тлумачення слів у той час просто важко було визначити за якимось критерієм для класифікації слів, крім відносин, що існували в самій дійсності. Як відомо, у нас немає свідчень того, чи дійсно існували словники такого формату

в суспільстві з ідеографічним аспектом. Серед найдревніших, які нам відомі, виокремимо спробу ідеографічної класифікації Attikai Lexeis грецького граматики, директора Олександрійської бібліотеки Аристофана Візантійського (помер у 180 році до н. е.). У II ст. н. е. з'явилася інша вражаюча праця (з основою грецької мови), складена лексикографом і софістом Поллуксом. Між II і III ст. н. е. побачив світ санскритський словник «Амаракоша». Його автор – стародавній поет, гра-

матик і лексикограф Амара Сіна. Словник містить 10 тис. слів. Для кращого запам'ятовування тлумачення їх визначень побудовані у формі віршів. Словник став відомий європейським ученим лише наприкінці XVIII ст., коли в 1798 р. в Римі було опубліковано його першу частину.

Перший тлумачний словник, що зберіг свою практичну цінність до наших часів, створений в Англії Пітером Марком (Thesaurus of English Words and Phrases), який і вплинув на подальший розвиток традицій складання словників такого формату.

Словник слід уважати першою науковою обґрунтованою спробою створення деякого макета логічного впорядкування лексики у мові. У цьому його головна перевага, що і дозволило йому стати еталоном для оцінки всіх подальших подібних робіт. Так і пояснюється сильний стимулювальний вплив на розвиток ідеографії різних мов. Після того, як словник П.М. Роже побачив світ, його схема класифікації була пристосована до французької мови Т. Робертсоном (1859 р.), до німецької – Д. Зандерсом (1877 р.), А. Шлесінгом (1889 р.) і Н. Сампером (1912 р.). За зразком англійського словника з'явилися угорський, шведський, голландський і новогрецький [4, с. 24].

Через 10 років після появи «Тезауруса англійської мови» П.М. Роже у Франції видається «Аналогічний словник французької мови» П. Буассьєра. Французький лексикограф демонстративно відмовився від створення логіко-філософської схеми класифікації понятійного змісту лексики. За його переконанням, оптимальні умови для користування словником створюються механізмом алфавітно-смыслового розташування слів. Обґрунтування цієї ідеї зводиться до поділу словникового складу мови на активний і пасивний шари. В активний шар входять слова повсякденного і спонтанного вживання. Слова пасивного шару необхідні для найбільш точного й адекватного вираження думки. П. Буассьєр, розділивши лексику французької мови на 2 тисячі тематичних груп, склав слова у них в алфавітному порядку, що перешкоджає реалізації потенційних можливостей ідеографічної класифікації лексики. Це створює ширму, за якою важко розглядіти смыслові й асоціативні асоціації, що тягнуться від однієї тематичної групи до іншої. Тематичні групи, як і слова, перебувають між собою в певних відносинах, виявлення яких є важливою метою упорядника словника. У цьому сенсі методика Роже видається більш переконливою і перспективною [4, с. 25–26].

Визначення людини в мові сьогодні є одним із важливих складників у вивченні центральних лінгвістичних проблем. Згідно з новими концепціями, які виникли під впливом праць Х. Матурані і Дж. Лакоффа, а також переосмислення ідей Гус-

серля і Гайдеггера, основна функція мови полягає не тільки в переданні інформації і здійсненні опису не залежної від нього реальності в орієнтації особистості на її власну значущість. Мова розглядається як система орієнтування поведінки, де ідеографічний аспект також відіграє одну з вирішальних ролей.

Сучасну людину оточує не стільки реальний світ, скільки створена розвитком мови реальність. Приклад подібної реальності штучно відтворюється в різних тлумаченнях.

Матеріалом дослідження слугував фрагмент Великого тлумачного словника російської мови під редакцією С.А. Кузнецова. У цьому дослідженні ставиться проблема ще не достатньо розкритих тлумачень, представлених у розділі на букву «А» [1].

Мета статті – показати особливості розкриття понять лексики, представлені у фрагменті тлумачного словника сучасної російської мови.

Значущість індивідуальних параметрів, виражених лексикою мови, визначає ставлення суспільства до чоловічого і жіночого, а також поведінку індивідів у зв'язку з їх належністю до тієї чи іншої статі. Стаття людини – одна з найважливіших характеристик особистості, яка багато в чому визначає соціальну і культурну орієнтацію в суспільстві, зокрема за допомогою мови.

Об'єктом дослідження є слова, представлені у розділі на букву «А» Великого тлумачного словника російської мови [1]. У словнику зроблена спроба трактувати традиційні поняття, виходячи зі звичайного сприйняття картини світу, тому автори аналізують, узагальнюють і конкретизують поняття, що базуються на певній світоглядній моделі. Цей словник є універсальним довідником сучасної російської мови. Словник поєднує науковість зі зрозумілою і доступною формою викладу. Його основне завдання – дати повну характеристику слову (його написання, вимова, походження, словозміна, значення, сфера функціонування, сполучуваність), а також показати історичні, естетичні, символічні смыслові навантаження слова. Основним критерієм включення слова в словник є їх фактичне використання у текстах художньої літератури і науково-популярних видань, у публіцистиці, масовій періодичній пресі та усному мовленні. Крім загальноживаних слів, у словнику наведена основна термінологія сучасної науки і техніки, а також слова, що позначають явища і реалії виробничого, культурного і суспільного життя російського народу.

У Великому тлумачному словнику російської мови за редакцією С.А. Кузнецова на букву «А» [1, с. 23–53] виявлено 119 слів, пов'язаних із гендерною тематикою. Особливо часто трапляються назви професій і захоплені з ознаками двох ста-

тей, із них 102 слова з ознаками тільки чоловічого роду і тільки 17 слів – жіночого. Пояснення цієї диспропорції можна побачити в історично сформованих особливостях поділу професійної діяльності, де чоловікам належить беззаперечна першість. Крім того, чоловіки надали назви багатьом професіям, які тепер використовуються у мові, саме тому на шість чоловічих професій доводиться одна жіноча.

Слід зазначити, що у словнику встановлюється так звана симетрія у назвах чоловічих і жіночих професій та хобі, а також уподобаннях. Це викликано тим, що все більшу кількість так званих чоловічих професій, посад і звань обіймають жінки, тому це має відбиватися і в мові шляхом додавання нового тлумачення і поняття.

Із походження, сенсу і вживання в мові суспільство коригує мовну свідомість людини, диференціюючи в мові і менталітеті соціальну природу і положення статей, презентуючи людині стремління і моделі поведінки, про які спочатку вона може і не підозрювати.

Виникнувши на такій основі, соціальні (а саме гендерні) стереотипи виявляються настільки сильними, що впливають не тільки на основу слів й ознаки роду, а і на їх здатності поєднуватися одне з одним. У мові, де категорія роду безпосередньо пов'язана зі статтю, неточно відбивається дійсність із точки зору гендерних відмінностей, що існують у сучасному суспільстві.

Уже на початку (на літеру «А») слів із чоловічим визначенням у словнику є безліч: *абрек, акустик, акціонер, алебардист, аліментник, алкаш, алконавт, алергік, алерголог, алмазник, альфонс, аналітик, анахорет, апостол, арбітр, орендар, орендодавець, арлекін, арлекінада (комедія, в якій головну роль грає арлекін; уявлення з елементами блязювання), армієць, артільник, артилерист, архаїст, архангел, археолог, архітектор, аршинніков, ас, аташе, аудитор, аукціоніст.* «Жіночих» слів значно менше окреме слово «амазонка», а для інших слів пропонується квазідефініція «дивитися вище за чоловічою статтю». Наприклад, говорячи про групу людей різної статі, використовують слова чоловічого роду: актори, абітурієнти, акваріумісти, азіат, азіатка (див. азіати, одне тлумачення для множини), акваріумісти, американець (див. американці), американка (парі, за умовами якого той, хто програв, зобов'язаний виконати будь-яке бажання іншої сторони), арабка (див. араби).

Для назв людей за професійною ознакою часто існує тільки одне слово, і воно, як правило, належить до чоловічого роду: авіатор, автоінспектор, автокаскадер, автоматник (автоматниці, розм.), автомобіліст (автомобілістка), автор, автобудівники, автотранспортник, аграрник, агресор, біолог,

агрометеоролог, агроном (агрономка – див. агроном.), агротехнік, агрофізика, агрохімік, адвокат, адміністратор, адмірал (адміральша, розм. дружина адмірала), академік, акселератів, акселератка, анестезіолог (лікар-фахівець з анестезіології), анімаліст, аномальник, антрополог, апаратник (апаратниця), аптекарка (розм. жінка-аптекарь, дружина аптекаря), аптекар (працівник аптеки; фармацевт), арабіст, арабістика (сукупність наук, які вивчають мову, писемність, культуру і історію арабських народів), арештант (арештантка), аристократ, аристократка (див. аристократ), арматурник (арматурниця), артист (артистка), музикант (арфістка), асиріолог, астролог, астроном, астрофізик, аерології.

В аналізованому розділі є також слова з тлумаченнями як для чоловічого, так і для жіночого роду: абат, ігуменя, агроном (агрономка см. Агроном.), адвентист (адвентистка), адмірал (адміральша, розм. дружина адмірала), лелека, лелечиха (розм. самка лелеки), акванавт (див. акванавт), акробат, акробатка (див. акробат), актор (актриса – див. актор), акушер (лікар-фахівець з акушерства), акушерка (жінка із середньою медичною освітою, що має право самостійно надавати допомогу під час пологів), асесор, асесорка (розм. дружина колезького асесора), отаман, отаманка (див. отаман), атеїст (атеїстка).

У деяких випадках наявне слово жіночого роду має зневажливий відтінок (іноді більш-менш відчутний). Найчастіше гендерна лексика виражається в захопленнях та хобі, але дефініції щодо жінок не є чіткими: автоспортсмен, автолюбитель, автотурист, автовикрадач, агітатор, агностик, адвентист (адвентисткою), айкідист, аквалангіст, акванавт, акваріуміст, акомпаніатор (акомпаніаторка ж. розм.), акордеоніст (акордеоністка), акуратист (акуратистка), акселерат, акселератка, алкоголік, алкоголічка (див. алкоголік), алілуйник, алілуйниця (див. алілуйник), альпініст, альпіністка (див. альпініст), альтист (альтистка), альтруїст (альтруїстка), аспірант (аспірантка).

Досліджуваний нами **матеріал дозволяє зробити висновок** про те, що пояснення лексичного поняття виступає тільки як тлумачення чоловічого поняття (будь-то захоплення, зайнятість тощо). Опис надається поруч як погодження не за реальним ідеологічним аспектом тлумачення, а за ставленням до статі, поняття «особистість» і «чоловік» ототожнюються, жіночі форми є похідними від чоловічих. Лексичні засоби, що описують жінок і їх риси, мають переважно негативні конотації.

Із боку лінгвокультурологічного підходу, який передбачає вивчення чоловічого і жіночого як базових культурних гендерних основ, можна не тільки визначити зумовлену специфіку мови, а й виявити універсальні та специфічні гендерні стереотипи, зафіксовані у мові.

У Великому тлумачному словнику російської мови слова, пов'язані з гендером на букву «А», демонструють вторинність жіночого статусу щодо чоловічого, стереотипічну репрезентацію для обох статей, що веде до обмеженості гендерних уявлень, тобто в словникових гніздах виявляється певна гендерна асиметрія. У словнику за редакцією А.С. Кузнецова проаналізовано 119 термінологічних одиниць.

До перспектив подальшого дослідження ми зараховуємо поняття, процес осмислення кожного терміна, структуру терміна за схемою, яка представлена в ідеографічному словнику В.В. Морковкіна [4, с. 179]. В.В. Морковкін називає ідеографічним «такий словник, де лексичний матеріал поданий на основі критерію слів за змістовою близькістю». В основу ідеографічної класифікації В.В. Морковкіна покладено дві смислові групи, які репрезентують увесь пласт лексики російської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник російської мови / за ред. С.А. Кузнецова: Санкт-Петербург : Норинт, 2004. 1536 с.
2. Тичинська Н.Л. Квазідефініції у тлумачному словнику російської мови : автореф. ... дис. канд. філол. наук: ...10.02.02. Дніпропетровськ, 2001. 18 с.
3. Шабурова О.В. Гендер. Сучасний філософський словник / за ред. Е.В. Кемерова. Лондон. Панпрінт, 1998. С. 137–144.
4. Комплексний навчальний словник. Лексична основа російської мови / уклад.: В.В. Морковкін. та ін. Москва : Видавництво Астрель, 2004.
5. Пономарів О. Іменники жіночого роду в назвах за професіями. *Філософсько-антропологічні студії*. 2001. Київ, Стилос, С. 183–186.
6. Bruti S., Vignozzi G. (2016) Routines as social pleasantries in period dramas: a corpus linguistic analysis. *A Language of One's Own: Idiolectal English*. Bologna: I libri di Emil, pp. 207–239.

REFERENCES

1. Kuznetsov S A. (2004) *Bol'shoi tolkovyi slovar' ruskogo yazyka* [Large explanatory dictionary of the Russian language]. St. Petersburg: Norint. (in Russian)
2. Tichinska N.L. (2001) *Kvazidefnitsii v tlmachnomu slovnyku rosiiskoi movy* [Quasi-definitions in the explanatory dictionary of the Russian language] (PhD Thesis) Dnipropetrovsk; Dnipropetrovsk National University of Oles Gonchar
3. Shaburova O.V. (1998) *Gender* [Gender] Modern philosophical dictionary. London: Panprint, pp. 137-144. (in Russian)
4. Morkovkin V.V. (2004) *Kompleksniy navchalnyy slovnuk. Leksuchna osnova rosiyskoy movu* [Comprehensive educational dictionary: Lexical basis of a Russian language]. M. Astrel Publishing House. (in Russian)
5. Ponomariv O. (2001) *Imennyky zhinochogo rodu v nazvah za profesiyamy* [Feminine nouns in names by profession. Philosophical and anthropological studies]. Kyiv, Stylos. Publ.
6. Bruti S., Vignozzi, G., (2016). Routines as social pleasantries in period dramas: a corpus linguistic analysis. *A Language of One's Own: Idiolectal English*. Bologna: I libri di Emil. pp. 207-239 (In English)